

E-ILUSTRACE – ONLINE DATABÁZE ČESKÉ KNIŽNÍ ILUSTRACE RANÉHO NOVOVĚKU

MGR. VOJTĚCH ŠÍCHA

✉ sicha@knav.cz

🏠 Knihovna Akademie věd ČR

🌐 <http://www.lib.cas.cz>

The aim of the three-year project E-Illustration (Czech Book Illustration in the Early Modern Age) is to create a virtual research environment for the study of Czech book illustration from the oldest period of the printing press in the Czech lands (1475 – 1550). The systems of the National retrospective bibliography of old prints (Knihopis and Bibliography of foreign-language bohemical prints) are used for the basic database processing and publication of image material. A separate part of the project is the development of the online environment, the purpose of which is to make the processed bibliographic and image data available to both professional and lay public. The contribution provides an overview of the current activities and results achieved within the first phase of the project and presents the intended structure of the web environment and its individual workspaces and the DH tools used.

Keywords: book illustration; Czech book culture; databases; projects; 15th-16th century

e-ilustrace

Online databáze knižní ilustrace

Webová stránka projektu *E-Ilustrace*

V následujícím příspěvku ve zkratce představíme projekt *E-Ilustrace* realizovaný díky finanční podpoře Technologické agentury ČR v letech 2021–2023¹. Na řešení projektu se spolupodílí Knihovnědné oddělení Knihovny Akademie věd ČR, Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR a technologická společnost InQool ve spolupráci s Visual Geometry Group, University of Oxford, která projektovému týmu poskytuje v průběhu implementace digitálních nástrojů metodickou a technickou podporu.

Hlavním cílem projektu, který nyní zvolna přechází z prvotní analytické a zpracovatelské fáze do fáze aplikační, je vytvořit virtuální badatelské prostředí pro studium české knižní ilustrace raného novověku. Jeho jádro tvoří nově vznikající databáze obrazového materiálu, a proto samostatný prostor následně věnuje právě výběru, evidenci, digitalizaci a celkovému databázovému zpracování souboru ilustračního aparátu, který ve své komplexnosti dosud nemá v České republice obdoby.

Vedle toho pak rámcově přiblížíme návrh zamýšlené struktury připravovaného prostředí, zmíním vybrané softwarové nástroje a nezbytné funkcionality, které umožní obrazový materiál jednak zpřístupnit širší veřejnosti, ale právě díky využití sofistikovaných digitálních nástrojů nabídne také zcela nové možnosti výzkumu v oblasti starší knižní kultury. Celkové řešení bude od konce roku 2023 k dispozici na webových stránkách e-ilustrace.cz, které již nyní slouží jako informativní web o projektu.²

Základním předpokladem pro vznik on-line databáze knižní ilustrace a využití možností současných softwarových analytických nástrojů je tvorba obrazového a datového obsahu. Protože se čeští badatelé donedávna, až na výjimky, problematice knižní ilustrace systematicky nevěnovali a stejně tak nebyl ani v českých paměťových institucích ilustrační materiál samostatně a soustavně databázově zpracováván, prvním z úkolů řešitelského týmu bylo vymezit a vytvořit datový obsah budoucí databáze. Druhým úkolem bylo stanovit, jakým způsobem a v jakém systému bude tento materiál zpracován a jak bude následně zveřejněn.

Východiskem pro výběr ucelené sbírky ilustrací se staly monografie předního českého knihovědce Petra Voita *Český knihtisk mezi gotikou a renesancí I a II* publikované v letech 2013 a 2017.³ Autor kromě toho, že v prvním svazku věnovaném Severinsko-kosořské dynastii řadu ilustrací této pražské tiskárny reprodukoval, opatřil druhý svazek soupisem všech ilustračních a dekoračních štočků zahrnutých v obou publikacích. Zmíněný soupis pak posloužil jako odrazový můstek pro celkovou evidenci ilustrací otištěných v dosud známé tiskařské produkci českých zemí do poloviny 16. století. Celkový počet evidovaných ilustrací přesahuje v daném období 5 000 položek, ale je třeba mít na paměti opakované používání štočků, a to nikoli pouze v čase, ale i v jednom vydání. Kupříkladu jeden štoček monogramisty MC použil nejprve devětkrát pražský tiskař Jan Kosořský v díle *Żiwot Adamůw* vytištěném v roce

1553 a následně desetkrát Jan Günther u vydání téhož titulu v Olomouci roku 1564.⁴ Pro potřeby databáze a následné využití analytických nástrojů budou digitalizovány a databázově zpracovány všechny výskyty zmíněné ilustrace.

Uvedený soupis ilustračních štočků uvádí nejen výskyt a umístění jednotlivých ilustrací v rámci podchycených vydání, ale také signatury konkrétních exemplářů, ze kterých autor čerpal. Díky tomu máme k dispozici přehled institucí, z jejichž fondů je potřeba získat obrazový materiál. Vzhledem k období, které sledujeme, se převážná část exemplářů příhodně nachází ve třech největších pražských knihovnách, tedy v Národní knihovně ČR, Knihovně Národního muzea a v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově. Zatímco v prvně jmenované můžeme využít služby digitalizačního centra, ve zbývajících dvou budeme obrazová data pořizovat formou mobilní digitalizace. Výrazně menší skupina potřebných exemplářů se pak nachází v brněnských institucích, v Olomouci a porůznu v muzejních a klášterních knihovnách v České republice a zhruba šest desítek v zahraničí.

Pro způsob databázového zpracování a výběr vhodného databázového systému byly rozhodující dva faktory. Za prvé jsme si již v přípravné fázi projektu uvědomili, že pro tvorbu zcela nového databázového systému nemáme v krátkodobém horizontu časové ani finanční pokrytí. Naší výhodou ale naopak byla společná zkušenost z projektu *Knihověda.cz*, během kterého se mimo jiné podařilo zastřešit jednotným rozhraním pomocí vyhledávacího nástroje VuFind databáze české národní retrospektivní bibliografie prvotisků a starých tisků, *Knihopis* (dále KPS) a *Bibliografii cizojazyčných tisků* (dále BCBT).⁵ Tato zkušenost a zároveň uvědomění, že uvedené bibliografické databáze již ilustrační aparát v prvotiscích a starých tiscích české produkce určitým způsobem podchycují, nás vedly k rozhodnutí navázat zpracování vybraného souboru knižní ilustrace na dlouhodobě probíhající bibliografickou činnost v Národní knihovně ČR (zajišťuje tvorbu a správu databáze KPS) a v Knihovně Akademie věd ČR (vytváří a spravuje databázi BCBT). Ačkoli každá z knihoven využívá pro tvorbu zmíněných databází rozdílné katalogizační systémy, jednotícím prvkem je využívání bibliografického formátu MARC21 a společná prezentace dat v rámci portálu *Knihověda.cz*.

Poté, co jsme vydefinovali, jaký soubor obrazového materiálu budeme digitalizovat a v jakých databázových

systémech bude zpracováván a primárně zveřejněn, jsme mohli zahájit první fázi digitalizace a databázového zpracování. Pro tyto účely vznikl třídílný dokument *Manuál pro databázové zpracování knižní ilustrace v historických fondech paměťových institucí*, který se skládá z obecných pravidel pro popis knižní ilustrace, pravidel pro jejich katalogizaci v bibliografickém formátu MARC21 a základních parametrů pro mobilní digitalizaci.⁶ *Manuál*, který je jedním z projektových výstupů, slouží jednak členům řešitelského týmu, ale zároveň je k dispozici již nyní všem zájemcům o danou problematiku na webových stránkách projektu. Předpokládáme jeho aktualizaci a doplňování na základě poznatků z probíhající praxe.

Klíčovou otázkou, jak systematizovat obsahový popis ilustrací, jsme z praktických důvodů vyřešili jistou dvoukolejností. Naším primárním cílem je využít výhody mezinárodního klasifikačního systému ICONCLASS, s jehož zapojením však zatím máme v českém prostředí minimální zkušenosti.⁷ Protože zpracování obrazových dat tímto systémem předpokládá zevrubnou metodickou i technickou přípravu, přistoupili jsme paralelně také k popisu pomocí standardních selekčních jazyků běžně užívaných v dosavadní katalogizační praxi. Nad rámec obvyklých jmenných a věcných národních autorit rozvíjíme samostatný, v databázi KPS dosud nevyužívaný heslář klíčových slov.

Během prvního roku realizace projektu vytvořili členové řešitelského týmu z Národní knihovny téměř 1 200 záznamů ilustrací k více než 60 knihopisným záznamům v databázi KPS, včetně digitálních obrazů (vždy obraz celé strany a výřez s ilustrací) z exemplářů uchovávaných v místním fondu. Následně byly záznamy zpřístupněny také prostřednictvím portálu *Knihověda.cz*. V krátké době jsme tak získali rozsáhlý vzorek bibliografických a obrazových metadat nutný pro předběžné nastavení dataflow a technickou analýzu dat.

Souběžně probíhala příprava koncepce celkového řešení, jejímž účelem bylo vyhodnotit technické požadavky pro využití plánovaných softwarových komponent a funkcionalit s cílem co nejlépe vydefinovat požadavky na budoucí vyhledávací a prezentační rozhraní. Výsledkem je návrh celkové struktury badatelského prostředí e-ilustrace, které nyní krátce představím.

Jak již bylo uvedeno v úvodu, naším záměrem je nejen obrazový materiál získat, zpracovat, zveřejnit a poskytnout novou pracovní platformu úzké skupině

Všechna pole ▾

Q Hledat

Domovská stránka / Vyhledávání / Sv. Jeroným sedí u pultu a vyt... / Detaily

Nahlásit chybu

Databáze:	Ilustrace Knihopis
Číslo knihopisu:	INC025_IL001
Hlavní autor:	Mistr Nového zákona
Název:	Sv. Jeroným sedí u pultu a vytahuje lvovi trn z tlapy ; nad světcem je ve stuze antikvový xylografický nápis " S WA TY IE RO NY M"
Nakladatelské údaje:	Praha : [Tiskař Pražské bible], 1497-1498
Údaje o štočku:	[Praha?] : [Mistr Nového zákona], [1497-1498]
Rozsah:	list a1b : dřevořez ; 174x127 mm
Tiskař textu:	Q Tiskař Pražské bible, činný 1488-1515 ↗
Dřevořezbář:	Mistr Nového zákona
Místo vydání:	Praha ↗
Rozpis částí:	1: Přes celou šíři horní části ilustrace v nápisové pásce text. Písmena "S" a "N" jsou zrcadlově převrácena. - S WA TY IE RO NY M
Poznámky:	1: Typ ilustrace: Titulní ilustrace. 2: Poznámka k ilustraci: Ilustrace orámována jednoduchou linkou, místy nedotíštěnou. »»
Téma:	dřevořezy hagiografie
Osobní jméno:	Q Jeroným, svatý, asi 342-420
Forma/žánr:	portréty hagiografické ilustrace

Záznam ilustrace z portálu Knihověda.cz.

badatelů, nýbrž také zpřístupnit tato data přístupnou formou laické veřejnosti a povzbudit společenský zájem o vizuální kulturu minulých staletí. Výsledkem je v tuto chvíli schéma pěti více či méně provázaných pracovních modulů či ploch, z nichž každý nabízí přístup k obrazovým datům a metadatům odlišným způsobem. Prozatím jsou pojmenované pracovními názvy v anglickém jazyce, které nemají vždy v češtině přímý, výstižný ekvivalent, nicméně pro základní orientaci jsou dostačující.

Ústřední rozhraní (search) nabídne robustní vyhledávání s využitím fasetové navigace. Uživatel se zde bude nejprve pohybovat na úrovni záznamů o vydání knih, ke kterým byly v rámci bibliografických databází připojeny záznamy o ilustracích. Teprve po

výběru požadovaných záznamů se druhým krokem dostane k záznamům ilustrací. Zde pak bude možné další volbou otevřít vybrané obrazové dokumenty pomocí nástroje *Mirador*, což je volně dostupný webový prohlížeč obrazových dokumentů, jehož hlavní devizou je prohlížení různých ilustrací ve více oknech, a kromě běžných funkcí jako je přiblížení detailu umožňuje přímé vizuální srovnání dvou a více vybraných obrazů.⁸ Příkladem dobré praxe je využití tohoto software v rámci portálu *Biblissima+*.⁹

Samostatné vyhledávání přímo v databázi digitalizovaných ilustrací nalezne uživatel na pracovní ploše určené k vyhledávání pomocí klasifikačního systému *ICONCLASS* (pracovně browse). Protože ale *ICONCLASS* nedisponuje českým překladem, je

jeho využití podmíněno nejen ovládnutím samotného klasifikačního systému, ale také znalostí anglického jazyka. Proto předpokládáme, že ho stejně jako modul search budou s největší pravděpodobností využívat spíše badatelé hlouběji obeznámení s danou problematikou. Totéž bude zřejmě platit i pro třetí plochu (VISE), jejíž název odvozujeme od využívaného opensource softwaru VISE pro vyhledávání na základě počítačového vidění, který vyvíjí oxfordská Visual Geometry Group.¹⁰ Software VISE nabízí badatelům například anglický projekt 15C Booktrade, jehož součástí je také sekce zaměřená na knižní ilustraci.¹¹

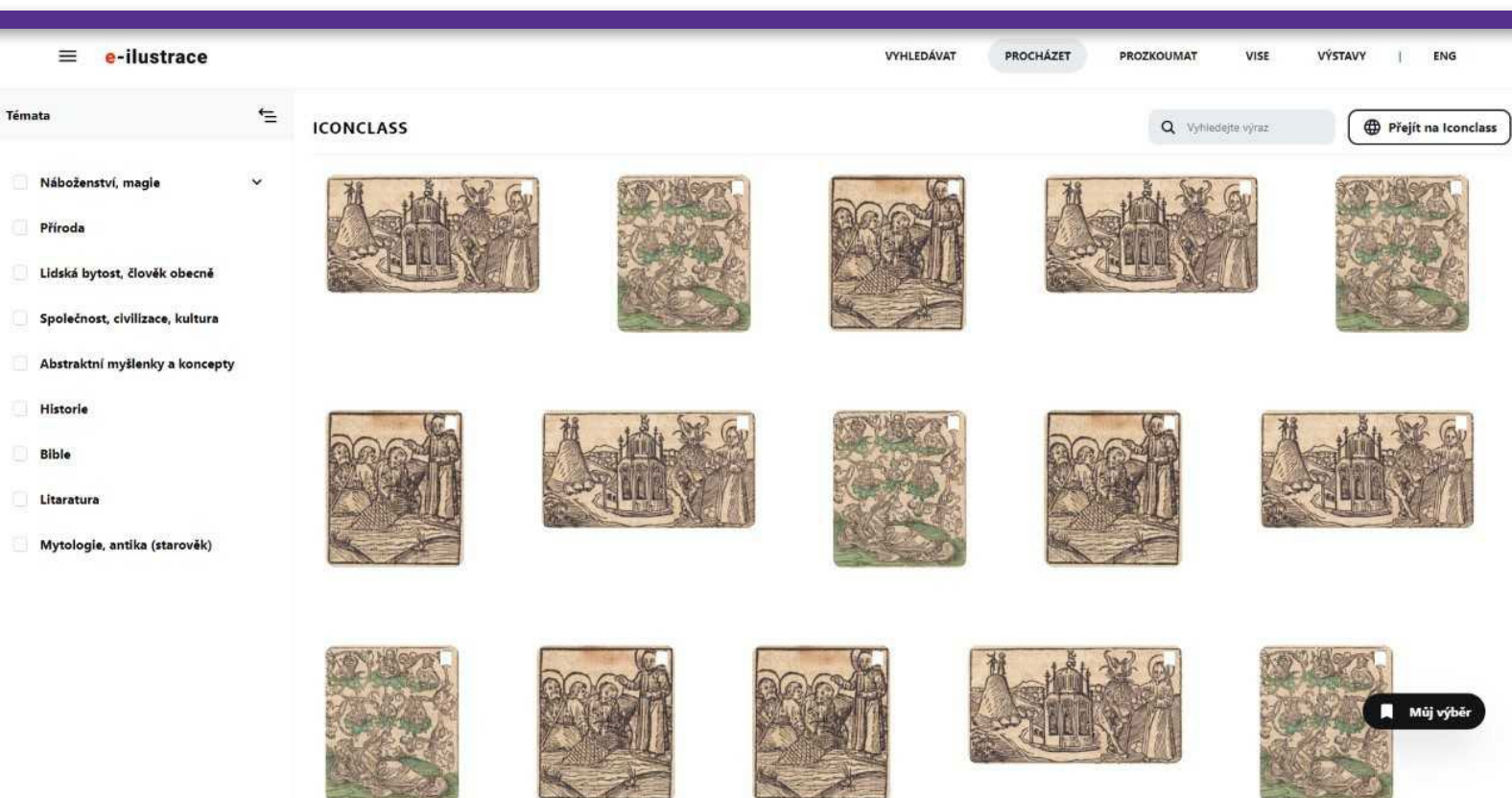
Zatímco tedy u prvních tří modulů předpokládáme přednostně badatelské využití, v případě nástroje pro vytváření výstav, které může být nápomocné jak pro prezentaci vědeckých výsledků, tak například pro pedagogickou či popularizační činnost a modulu s předvolenými sadami ilustrací podle témat (explore), věříme, že osloví i širší laickou veřejnost. Zejména poslední ze zmíněných modulů zatím generuje řadu otázek, které bude potřeba rozklíčovat. Již zběžný pohled do vznikajících heslářů nabízí jednak několik způsobů, jak tematické skupiny pojmut a zároveň představuje výzvu po stránce technické.

V obou případech čerpáme inspiraci a zkušenosti z úspěšných projektů realizovaných v zahraničí.

Pro tvorbu výstavního modulu, který umožní rychlé vytváření výstav přímo z obrazových dat obsažených v databázi, jsme našli vzor v uživatelském nástroji *Stories*, který pro tyto účely využívá prostředí ArtUK.¹² V případě uživatelsky velmi vstřícném rozdělení obrazových dokumentů podle ústředního motivu ilustrace jsme se nechali vést mimo jiné vyhledávacím rozhraním obrazové databáze bavorské státní knihovny.¹³

Ve stavu, který jsem výše popsal, se projekt nachází zhruba v polovině svého trvání.¹⁴ Zatímco evidence a zpracování obrazového materiálu v základní podobě probíhá již od zahájení projektu, struktura budoucího rozhraní je stále ve vývoji a konečnou podobu jistě ovlivní také technologické možnosti a limity vybraných nástrojů. Pokud tedy nyní shrnu jednak dosažené, ale především zamýšlené, pak lze ve zkratce říci, že náš záměr vytvořit v poměrně krátkém časovém horizontu virtuální badatelské prostředí pro studium české knižní ilustrace raného novověku se daří uspokojivě naplňovat. Uživatelé tak mohou na sklonku roku 2023 očekávat zcela nové webové rozhraní, které nabídne systematicky zpracovaný rozsáhlý obrazový soubor knižní ilustrace z nejstaršího období knihtisku v českých zemích (1475–1550). On-line

Náhled připravovaného rozhraní *E-Illustrace*.

databáze umožní prohledávat ilustrace na základě textového dotazu a poprvé také prostřednictvím samotného obrazu nebo jeho výřezu. Poučení uživatelé budou moci využívat výhod klasifikačního systému ICONCLASS, což výhledově otevírá také možnost zapojení našich dat do systému Arkyves.¹⁵ V neposlední řadě pak celkové řešení díky novým nástrojům nabídne možnosti využití databázového obsahu nejen okruhu úzce zaměřených badatelů, ale poskytne také prostor pro nenáročnou tvorbu výstav a další popularizační či pedagogickou činnost v oblasti starší knižní kultury.

Naším nejbližším cílem je úspěšný přechod z analytické fáze do fáze produkční, jejímž hmatatelným výsledkem bude prototyp webového prostředí napojený na zdrojové databáze. Následně plánujeme jeho prezentaci studentům spřízněných oborů pražské a brněnské univerzity. Na jaře následujícího roku pak proběhne workshop, jehož primárním účelem bude získat zpětnou vazbu od vybraného vzorku uživatelů tak, abychom byli schopni získané připomínky zohlednit v procesu finalizace výsledného produktu. Průběžně mohou zájemci sledovat vývoj projektu na výše uvedených webových stránkách e-ilustrace.

POZNÁMKY

- ¹ Více viz databáze projektů Starfos. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://starfos.tacr.cz/en/project/TL05000157>.
- ² Webové stránky projektu E-Ilustrace. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://e-ilustrace.cz/>.
- ³ Bližšie pozri VOIT, 2013, 463 s.; VOIT, 2017, 933 s.
- ⁴ Kosořského vydání z roku 1553 eviduje Knihopis pod číslem K17597 a Güntherovo pod číslem K17598.
- ⁵ Knihovněda.cz Portál k dějinám české knižní kultury do roku 1800 [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://www.knihoveda.cz/>; Bibliografické databáze bohemikálních tisků, rukopisů a moderní literatury [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://knihoveda.lib.cas.cz/Search/Results>.
- ⁶ Pravidla pro popis knižní ilustrace. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://e-ilustrace.cz/wp-content/uploads/2021/12/Popis-knizni-ilustrace-1.pdf>; Pravidla RDA/MARC21. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: https://e-ilustrace.cz/wp-content/uploads/2021/12/Pravidla_RDA_MARC21-2.pdf; Parametry digitalizace. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://e-ilustrace.cz/wp-content/uploads/2021/12/Parametry-digitalizace-1.pdf>.
- ⁷ Více informací k historii a vývoji klasifikačního systému ICONCLASS. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://iconclass.org/help/about>.
- ⁸ Webové stránky projektu Mirador. [online]. 2022 [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://projectmirador.org/>.
- ⁹ Biblissima. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://biblissima.fr/>.
- ¹⁰ Software VISE. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://www.robots.ox.ac.uk/~vgg/software/vise/>.
- ¹¹ 15Cillustration. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupná na internete: <https://15cbooktrade.ox.ac.uk/illustration/>.
- ¹² ArtUK.[online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://artuk.org/discover/stories>.
- ¹³ Bildähnlichkeitssuche. [online]. 2022 [cit. 2022-06-09]. Dostupná na internete: <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/>.
- ¹⁴ Projekt byl prezentován v rámci konference *Príbeh umenia príbeh knihy* v SNK v květnu roku 2022.
- ¹⁵ Přístup do databáze Arkyves v současnosti v ČR nabízí, pokud vím, pouze Knihovna Akademie Věd ČR. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://www.lib.cas.cz/db/arkyves/>.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- 15Cillustration. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://15cbooktrade.ox.ac.uk/illustration/>.
- ArtUK.[online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://artuk.org/discover/stories>.
- Bibliografické databáze bohemikálních tisků, rukopisů a moderní literatury. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://knihoveda.lib.cas.cz/Search/Results>.
- Biblissima. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://biblissima.fr/>.
- Bildähnlichkeitssuche. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/>.
- Databáze projektů Starfos. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://starfos.tacr.cz/en/project/TL05000157>.
- E-Ilustrace. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://e-ilustrace.cz/>.
- Iconclass. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://iconclass.org/>.
- Knihověda.cz Portál k dějinám české knižní kultury do roku 1800. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://www.knihoveda.cz/>.
- Mirador. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://projectmirador.org/>.
- Parametry digitalizace. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://e-ilustrace.cz/wp-content/uploads/2021/12/Parametry-digitalizace-1.pdf>.
- Pravidla pro popis knižní ilustrace. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://e-ilustrace.cz/wp-content/uploads/2021/12/Popis-knizni-ilustrace-1.pdf>.
- Pravidla RDA/MARC21. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: https://e-ilustrace.cz/wp-content/uploads/2021/12/Pravidla_RDA_MARC21-2.pdf.
- Software VISE. [online]. 2022. [cit. 2022-06-09]. Dostupné na internete: <https://www.robots.ox.ac.uk/~vgg/software/vise/>.
- VOIT, Petr. 2013. Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí. I, Severinsko-Kosořská dynastie 1488-1557. Praha : KLP 2013. 463 s. ISBN 978-80-8679198-2.
- VOIT, Petr. 2017. Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí. II, Tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa 1498-1547. Praha : Academia 2017. 933 s. ISBN 978-80-200-2752-8.